

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת ואתחנן וט"ו באב, תשס"ד
מספר 559מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מעמד הר סיני

בפרשתנו חוזרת התורה על תיאור מעמד הר סיני. למעמד זה ישנה גם התייחסות בפיוט "דיינו" הנאמר בליל הסדר: "אילו קרבנו לפני הר-סיני, ולא נתן לנו את התורה דינו" (מן ההגדה). מן הנאמר בשורה זאת משתמע כי שני חסדים נעשו אז לעם ישראל: קירובם לפני הר-סיני ומתן התורה. ואכן, ר' עזריה פיג'ו (איטליה 1579-1647) מבחין בין שני חסדים אלו, ומבאר:¹

... בסדר ההגדה של פסח: 'אילו קרבנו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה - דינו'. ולא אכנס עתה בהבנת תוכיות הדברים, ויספיק לנו פשוטן: כי כיון שישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן (שבת קמה, ע"ב - קמו, ע"א, וראה: אבודרהם, הגדה, ד"ה: 'ואילו הוציאנו'). כי ההר הקדוש והנורא ההוא, מצד עצמות קדושתו, היה בו די וספוק להשלים את ישראל, אפילו לא היה הוא יתברך ויתעלה דובר ואומר להם דברי התורה הקדושה שתתעלה. ועם כל זה, רצה בטובו הגדול לדבר להם דברי תורה, להרבות ולהוסיף להם זכות על זכותם.

האמירה "קרבנו לפני הר סיני" מתפרשת אפוא על ידי ר' עזריה פיג'ו כהצבתם של ישראל בסמיכות למקום מקודש. הבאתם של ישראל לידי שלמות נעשתה לא רק בזכות "דברי התורה הקדושה שתתעלה" אשר ניתנה בהר, אלא גם בזכות קרבתם הפיזית לאתר שהוא "ההר הקדוש והנורא ההוא, מצד עצמות קדושתו". ר' עזריה פיג'ו נסמך כאן על מאמר חז"ל (שבת שם):

שבשעה שבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא. ישראל שעמדו על הר סיני - פסקה זוהמתן, אומות העולם שלא עמדו על הר סיני - לא פסקה זוהמתן.

מאמר ציורי זה זכה במסורת היהודית לפרשנויות לא מעטות, הן ברוחה של הפילוסופיה, והן ברוחה של הקבלה. את הקביעה כי עם ישראל בלבד הוא הזוכה לטיהור מן החטא הקדמון, בזכות מעמד הר-סיני ובזכות מערך המצוות שניתן בו, ניתן לפרש כדברי פולמוס עם התפישה הנוצרית לפיה ישו הוא המטהר את מאמיניו מחטא זה. ענייננו כאן יהא רק בהבנת-מה של הטענה כי מעמד הר סיני טיהר את עם ישראל מזוהמתו. כאמור, על פי דברי ר' עזריה פיג'ו שצוטטו לעיל, היטהרות זאת נעשתה בזכות קדושתו של ההר כשלעצמה. תיאור התופעה של ייחוס כוח מגי להר סיני מצוי בחיבורו של ר' אברהם אבולעפיה, "אוצר עדן הגנוז" (חלק ג סימן ז):

מאלה תמצא אלפים ורבבות מהבלי השבעות ולחשים וכיוצא בהם, ונעזרו בזה במקצת עניינים שנמצאו כתובים במקצת דברי רבותינו ז"ל שיש להם עניינים פלאים תחתיים, והם חשובים כפשוטם... וכן בתוך הדברים יכתבו דבורים רבים מצורפים, כדי שיבהל השומע ויצטרך למלמד להודיעו זה הדבור, כגון: "צלע של אתון" יכתבוהו "עלץ של נותא" וכדומה לזה אין חקר... הנחש שהטיל בהם זוהמא ולא עמדו על הר סיני ועל כן לא פסקה זוהמתן מהם. ולפיכך כל הרוצה

¹ בינה לעיתים, ב, דרוש א לשבת איכה.

שתפסק זוהמתו ממנו יעמוד על הר סיני "הסנירי" "הרסיני" "סניי" המשים רסן בפי כח התאוה, וינצל.

על פי הדברים המובאים לעיל, הר סיני הוא בעל עצמה מטהרת, והיטהרות זאת קשורה בשמו "הר סיני" הכולל את התיבה "רסן" - "רסן בפי כוח התאוה".

על פי פרשנות אחרת, היטהרות עם ישראל "שעמדו על הר סיני" (שבת שם) לא הייתה אלא בזכות המצוות הכלולות בתורה שניתנה בו. טענה כזאת משתמעת במובלע מדברי הרמב"ם המצטט מאמר חכמים זה, ומאפיין אותו כאחת מן "האמירות המופלאות, גם שהפשט שלה מגונה ביותר, וכאשר תבין את פרקי הספר הזה (=מורה הנבוכים), תתפעל מחכמת המשל הזה והתאמתו למציאות" (מו"נ ב, ל, בתרגומו של מ' שוורץ). הרמב"ם אינו מבאר באופן מלא את אותן "אמירות מופלאות" של חז"ל, אלא מביא אותן "בסדר מסוים וברמיזה מועטת" כדי שלא להיות בגדר "מגלה סוד" (שם). פרשן הרמב"ם על הדף², בעל ה"אפודי" (ר' פרופיט דוראן) מבהיר את כוונת הרב המורה: "שקבלו את המצוות, ונזדקקו (=ונזדככו) בדעות האמיתיות, והוזהרו מהתאוות הגשמיות"³. במעמד הר סיני הוענקה לעם ישראל האפשרות לטהר עצמם מחטא התאוה שהתגלם בקשר שבין הנחש ובין חווה ("משבא נחש על חווה") כדמויות מטפוריות (יצר-הרע והחומר). פרשנות זאת היא ברוח המאמר: "ברא הקדוש ברוך הוא יצר הרע, ברא לו תורה תבלין" (בבא בתרא טז, ע"א).

ההסבר שמציע הרמב"ם הוא ברוח תפיסתו שהמצוות ניתנו לאדם כדי לשפר את טבעו, ואכן הוא הטעים כי "מכלל מטרות התורה השלמה גם לנטוש את התאוות" (מו"נ ג, ג, לג). הסבר קבלי לניקוי זוהמת הנחש באמצעות המצוות ניתן בחיבור "מגלה עמוקות" (אופן קפט) על ידי ר' נתן נטע שפירא: סוד ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן' (יבמות קג, ע"ב)... נמצא "סמאל" הוא סוד קל"א, ו"לילית" היא סוד תפ"א... תצרף תפ"א וקל"א יחד, עולה ברי"ת... לכן תרי"ג מצות הן להתגבר על תרי"ב קליפות, בסוד "ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן" כנ"ל.

הנחש הוא סמאל השטני היוצר ברי"ת עם חווה-לילית, והדרך למחיקת תוצאותיו המזוהמות של חיבור שלילי זה היא קיום תרי"ג המצוות.

לצד שתי הגישות שזכרו, זו המעניקה קדושה עצמית להר סיני, וזו המתייחסת לתרי"ג המצוות שניתנו בו, מצויה גם גישה המדגישה את כוחו של מעמד הר סיני להנחיל תכונות אופי ראויות. על כך ניתן למצוא בתלמודים הירושלמי והבבלי בדרשות מקבילות לכאורה. בירושלמי (קידושין פ"ד ה"א, דף ס"ה ט"ב) נכתב:

באותה השעה אמר דוד: שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל: רחמנין ובויישנין (=ביישנים) וגומלי חסדים... 'בויישנין' מנין? 'ובעבור תהיה יראתו על פניכם' (שם' כ: טז) - זה סימן לבויישן שאינו חוטא, וכל שאין לו בושת פנים - דבר בריא (=ברי, ברור מאליו) שלא עמדו אבותיו על הר סיני.

דרשה זאת יש בה כדי להוביל למסקנה כי המתגייר כהלכה איננו שווה-ערך למי שאבותיו הביולוגיים עמדו על הר סיני. בין כך ובין כך, אחד החכמים דרש דווקא בשבחו של הגר (תנחומא בובר, פרשת לך לך סימן ו):

אמר ריש לקיש: חביב הוא הגר שנתגייר, מישראל בעמידתן על הר סיני. למה? לפי שאילולי שראו קולות וברקים וההרים רועשים וקול שופרות, לא היו מקבלים את התורה. וזה - שלא ראה אחד מהם - בא והשלים עצמו להקב"ה, וקיבל עליו מלכות שמים! יש לך חביב מזה? ואכן, כנגד הניסוח בעל ההדגש האקסקלוסיבי-המבדיל בירושלמי, לפיו "וכל שאין לו בושת פנים - דבר בריא שלא עמדו אבותיו על הר סיני" מצוי ניסוח אינקלוסיבי-מכליל בבבלי (יבמות עט, ע"א):

אמר: שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים, והבויישנין, וגומלי חסדים... ביישנין, דכתיב: 'בעבור תהיה יראתו על פניכם' (שם' כ: טז)... כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו.

גם אמרה זאת באה לדבר בשבחם של ישראל. עם זאת, מן הנאמר בה משתמעת האפשרות כי ייתכן שיהיו בין אומות העולם בעלי מידות טובות, והם הראויים להיות גרי-צדק הדבקים בישראל. הרמב"ם,

² מורה נבוכים עם אפודי קרשקש אברבנאל, ד"צ ירושלים תש"ך.

³ וראה על כך בפרק "התורה ותפקידה בחייו של עם ישראל", בספרה של שרה קליין-ברסלבי, פירוש הרמב"ם לסיפורים על אדם בפרשת בראשית, ירושלים תשמ"ז.

לשיטתו, הציג את תכונותיהם של ישראל כביישנים ורחמנים כפועל יוצא של קיום מצוות (הלכות עבדים ט, ח):

ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגויים עובדי ע"ז. אבל זרעו של אברהם אבינו והם ישראל - שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצוה אותם ב'חקים ומשפטים צדיקים' (דב' ד: ח) - רחמנים הם על הכל.

התכונות של אכזריות ועזות - המנוגדות לאפיונם של ישראל כ"רחמנים וביישנים" - מיוחסות לעובדי עבודה זרה. עם ישראל זכה למעשה בזכייה כפולה: גם להיות מזרעו של אברהם אבינו אשר לימד את בניו ללכת בדרך הישר⁴ וגם לקבל עליו תורה ומצוות המשרישות את המידות הטובות.⁵

בין כך ובין כך, גם אם לא הכול הדגישו את כוחו של מעמד הר סיני כמטהר מן החטא הקדמון, הרי שראו בו מאורע היסטורי מעצב ורב-חשיבות. ההתגלות היחידאית נתפסה כהוכחה בלתי מעורערת לאמינותה של היהדות⁶ ולשליחותו של משה רבנו.⁷ הרמב"ם הדגיש את הבטחת ה' לבלעדיותו של מעמד זה כערובה לכך שלא תיתכן דת אחרת שתחליף את היהדות (אגרת תימן). לעומת זאת, ר' יוסף אלבו, הותיר בחיבורו "ספר העיקרים" (ג, יט) את התקווה כי ייתכן ויתקיים לעתיד לבוא שחזור של אירוע משמעותי זה:

ואולם אם אפשר שימצא בעתיד פומבי גדול כראשון, שכל ישראל ישמעו קול ה' א-להים מדבר אליהם מתוך האש, דעת רבותינו ז"ל הוא שעתיד שימצא, שכך כתוב במדרש "חזית" על פסוק 'ישקני מנשיקות פיהו' (שה"ש א: ב): אמר רבי יהודה: בשעה ששמעו ישראל "אנכי" ו"לא יהיה לך" נתקע תלמוד תורה בלבם והיו למדין ולא משתכחין... חזרו ובאו להם אצל משה, אמרו לו: משה, ולואי יגלה לנו פעם שניה... אמר להם: אין זו עכשיו אבל לעתיד לבא - הוא שנאמר: 'נתתי את תורת בקרבם' (יר לא: לב), עד כאן. הרי לך מפורש שדעתם ז"ל היא שכבר ימצא לכל ישראל בעתיד למוד שני כראשון מפי הקדוש ברוך הוא, בלי אמצעות כלל.

פרופ' חנה כשר
המחלקה לפילוסופיה

⁴ הלכות דעות א, ז, מורה הנבוכים א, טז.

⁵ הקדמת הרמב"ם למסכת אבות, פרק ה.

⁶ ר' יהודה הלוי, הכוזרי א, כה.

⁷ הרמב"ם, הלכות יסודי התורה ח, א; מורה הנבוכים ג, כד.